

Góralski, Wojciech

Problematyka sakramentów świętych w rozporządzeniu synodalnym biskupa płockiego Piotra Dunin Wolskiego

Studia Płockie 8, 29-41

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Wojciech Góralski

PROBLEMATYKA SAKRAMENTÓW ŚWIĘTYCH W ROZPORZĄDZENIU SYNODALNYM BISKUPA PŁOCKIEGO PIOTRA DUNIN WOLSKIEGO

Treść: Wstęp. 1. Ogłoszenie rozporządzenia synodalnego i jego charakter. 2. Zagadnienie posługi sakramentów świętych w rozporządzeniu synodalnym. 3. Ocena krytyczna.

WSTĘP

Reformistyczne postanowienia soboru trydenckiego stanowiące początek nowej ery w dziejach Kościoła zmierzały do gruntownej odnowy życia religijno-moralnego zarówno duchowieństwa, jak i wiernych. Odnowa ta miała się dokonać m.in. poprzez podjęcie niejako ofensywnej akcji duszpasterskiej, zamierzonej na wielu odcinkach życia religijnego, wśród których ważne miejsce zajęła sakramentologia.

Przed prawodawcami diecezjalnymi stanęło doniosłe zadanie konsekwentnego wdrażania w życie dekretów soborowych, co realizowało się przede wszystkim — przynajmniej w początkowej fazie — na drodze ich działalności ustawodawczej. Potrydenckie inicjatywy legislacyjne wielu biskupów, kształtujące nową rzeczywistość prawną, torowały dostęp duchowieństwa i wiernych do udziału w dziele odnowy duszpasterskiej. Rozwijając ową aktywność prawodawczą, głównie poprzez instytucję synodów, rządzący diecezji uwzględniali z reguły szeroką problematykę duszpasterską, do której zaliczali także dziedzinę sprawowania i przyjmowania sakramentów św.

W diecezji płockiej pierwszym biskupem, który zainicjował recepcję reformy trydenckiej był Piotr Dunin Wolski (1577—1590). Ten ustawodawca diecezjalny odbył dwa synody cząstkowe: w 1586 r. i w 1589 r. Na pierwszym z nich doszło do podjęcia uchwał jedynie o charakterze administracyjnym, stanowiących próbę przyjęcia i wprowadzenia w życie najważniejszych — zdaniem biskupa — postanowień soborowych¹. Żadna z tych uchwał nie dotknęła wprost problematyki duszpasterskiej, a więc i dziedziny posługi sakramentów św. Dopiero podczas kolejnego synodu z 1589 r., pojawiła się wspomniana tematyka, zawarta w biskupim rozporządzeniu synodalnym zwanym monitorium, uroczystie ogłoszonym na tym zgromadzeniu. Ona to właśnie stanowi przedmiot niniejszego opracowania pomyślanego jako przyczynek do monografii synodu.

¹ Zob. W. Góralski, Próba potrydenckiej odnowy Kościoła Płockiego na synodzie z 1586 r. (mps).

1. OGŁOSZENIE ROZPORZĄDZENIA SYNODALNEGO I JEGO CHARAKTER

Nim doszło do zapowiedzianego na 18 IX 1589 r. synodu dla archidiaconatów plockiego i dobrzyńskiego oraz na 25 IX tego samego roku synodu pułtuskiego dla archidiaconatu pułtuskiego, biskup Wolski, pismem z 1 IX 1589 r., a więc wystawionym na 18 dni przed terminem synodu plockiego, ogłosił obszerny akt w formie tzw. monitorium, skierowany przede wszystkim do rządców kościołów parafialnych, a także do pozostałego duchowieństwa całej diecezji podając — w postaci 74 nienumerowanych i nierubrykowanych artykułów — normy dotyczące wielu dziedzin życia kościelnego². Monitorium to zostało następnie przypomniane i ogłoszone powtórnie na zapowiedzianym synodzie częstkowym w Płocku, nie proklamowano go natomiast podczas analogicznego synodu częstkowego w Pułtusk.

Podając duchowieństwu do wiadomości i wykonania — jeszcze przed synodem — monitorium, które można także określić mianem rozporządzenia synodalnego,³ prawodawca diecezjalny, w poczuciu swojej, jak sam zaznacza, odpowiedzialności biskupiej i pasterskiej, miał na uwadze przekazanie duchowieństwu szeregu upomnień i instrukcji niezbędnych dla wzrostu chwały Bożej, właściwej administracji sakramentów św., poprawy obyczajów oraz poprawnego zarządzania kościołami i ich pożytku. Do obowiązków bowiem płynących z urzędu pasterskiego, nadmienił Wolski, należy troska o pomnożenie kultu Bożego, o obyczaje podwładnych, o uchylenia zgorzenia oraz o zarządzenie potrzebom duszpasterskim.⁴

Jakkolwiek biskup nie wspomina *expressis verbis* o tym, iż jego monitorium ma posiadać moc statutów synodalnych, to jednak *de facto* taką rangę im przypisuje. Wynika to z nakazu, jaki kieruje do adresatów tego aktu, polecającego, aby wszystkie zawarte w nim przepisy były przez wszystkich bardzo dokładnie zachowywane. W konsekwencji tego Wolski nakazuje, aby wszyscy rządcy kościołów parafialnych zaopatrzyli się w odpisy monitorium mając je następnie ciągle w swoich kościołach, i aby często ten dokument odczytywali i mieli dobrze utrwalony w pamięci. Jednocześnie zostali oni zobowiązani do przedstawiania wspomnianych kopii — pod sankcją kar synodalnych — archidiaconom podczas wizytacji.⁵ Akt więc rozporządzenia biskupiego, jak słusznie zauważa J. Sawicki,⁶ miał faktycznie spełniać taką samą rolę, jaką spełniają statuty synodalne. Dlatego to właśnie podczas synodu nie podjęto żadnych statutów ograniczając się do powtórnego ogłoszenia monitorium.

Proklamowanie rozporządzenia biskupiego nastąpiło więc w fazie przygotowawczej do samego synodu. Biskup, być może, zdecydował się ogłosić je jeszcze przed synodem dlatego, ponieważ chciał uniknąć dłuższych debat synodalnych, poza omówieniem punktów arcybiskupa gnieźnieńskiego prze-

² Archiwum Diecezji Plockiej (odtąd: ADP), *Acta Episcopalia* (odtąd: A.Ep.) 25, k. 996—1008 oraz J. Sawicki, *Synody diecezji plockiej i ich statuty*. W: *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 6, Warszawa 1952, s. 268—274.

³ Aktowi temu sam biskup nadał charakter pewnych upomnień i instrukcji synodalnych, o czym wspomina we wstępie: „... volentes, ut sint veluti quaedam synodales admonitiones et instructiones”. Zob. J. Sawicki, *Synody diecezji plockiej*..., s. 279.

⁴ Tamże; Zob. także s. 109—110.

⁵ Tamże, s. 279.

⁶ Tamże, s. 110.

słanych przed synodem piotrkowskim. Tym bardziej, że synod plocki miał obradować pod nieobecność chorego rządcy diecezji.⁷

2. ZAGADNIENIE POSŁUGI SAKRAMENTÓW ŚWIĘTYCH W ROZPORZĄDZENIU SYNODALNYM

Monitorium synodalne biskupa Wolskiego, zawarte w 74 artykułach, obejmuje swoją tematyką wiele dziedzin życia kościelnego. Uwzględnia więc w swojej treści obowiązki beneficjantów, nauczanie, dyscyplinę kleru, życie chrześcijańskie wiernych oraz sprawowanie i przyjmowanie sakramentów św. To ostatnie zagadnienie zajmuje wśród artykułów aktu biskupiego znaczne miejsce, jemu to bowiem prawodawca diecezjalny poświęca najwięcej uwagi.

Rządca diecezji przede wszystkim przypomina proboszczom i wikariuszom o obowiązku szafowania sakramentów św. własnym parafianom. Na pierwszym miejscu stawia tutaj chrzest, pokutę i eucharystię, które to sakramenty poleca udzielać zarówno zdrowym, jak i chorym. Jednocześnie zaznacza, iż z okazji udzielania wiernym sakramentów św. czy sakramentaliów nie wolno żądać żadnych opłat, w szczególności z racji błogosławienia małżeństw i odbywania pogrzebów. Wolno natomiast duszpasterzowi przyjąć ofiary składane przez wiernych przy takich okazjach sua sponte, z pobożności oraz zgodnie z przyjętym zwyczajem. Ten sam artykuł przypomina, że podczas celebrowania sakramentów św. powinni troszczyć się o świętość życia i czystość sumienia.⁸ Udzielając sakramentów św., szczególnie zaś sprawując eucharystię, kapłani powinni mieć aktualną — lub przynajmniej wirtualną intencję — czynienia tego, co czyni lub każe czynić Kościół, bez intencji bowiem nieważnie szafują sakramenty. Udzielając poszczególnych sakramentów szafarze powinni dokładnie znać ich formę zawartą w odnośnych słowach a także używać właściwej materii. Ten sam artykuł przypomina, że podczas celebrowania sakramentów św. kapłani powinni być wolni od grzechu ciężkiego. Obciążeni nim mogą sprawować sakramenty jedynie w wypadkach konieczności, wszakże z jednoczesnym zamiarem jak najszybszego przystąpienia do spowiedzi.⁹ Doceniając rolę sakramentów św. w życiu religijnym duszpasterze powinni zachęcać i skłaniać wiernych do częstego ich przyjmowania, w szczególności pokuty i eucharystii.¹⁰

Prawodawca diecezjalny polecał następnie, aby duszpasterze udzielali sakramentów św. wyłącznie własnym parafianom z wykluczeniem innych osób, chyba że za zezwoleniem ich własnych proboszczów lub przełożonego. Owo „ius parochiale” obowiązywało także w odniesieniu do pogrzebów z dodaniem tutaj sankcji, jaką miała być restytucja własnemu proboszczowi zmarłego przyjętych z tej okazji ofiar przez duszpasterza niekompetentnego.¹¹

Chrzest w niebezpieczeństwie śmierci, gdy istnieją przeszkody w przywiezieniu dziecka do świątyni, może być udzielony, zaznaczył biskup, także przez osoby świeckie. Proboszczowie winni przypomnieć o tym wiernym pouczając ich jednocześnie, w jaki sposób należy w takim przypadku chrzcić.¹²

⁷ Zob. tamże, s. 126.

⁸ Art. 16. Zob. J. Sawicki, Synody diecezji plockiej..., s. 282.

⁹ Art. 30. Zob. tamże, s. 284.

¹⁰ Art. 21. Zob. tamże, s. 282.

¹¹ Art. 31. Zob. tamże, s. 284.

¹² Art. 17. Zob. tamże, s. 282.

Gdy chodzi o rodziców chrzestnych, dopuszcza się w zasadzie udział tylko jednej osoby — mężczyzny lub kobiety lub najwyżej dwóch osób: mężczyzny i kobiety.¹³ Przed udzieleniem chrztu kapłan powinien dokładnie upewnić się co do tożsamości osoby rodzica czy rodziców chrzestnych, po udzieleniu zaś tego sakramentu winien dokonać wpisu ich imion do specjalnej księgi ochrzczonych, którą należy prowadzić i przechowywać w kościele.¹⁴ Miejszem chrztu jest świątynia, niedozwolone jest udzielanie tego sakramentu w domach poza koniecznością. Zakaz ten nie dotyczył jedynie dzieci królów i książąt.¹⁵

Kobietom, które wydały na świat potomstwo wskutek grzesznego stosunku cielesnego, nie należy udzielać błogosławieństwa po porodzie, aby nie oznaczało to formy aprobowania przez Kościół takich wykroczeń.¹⁶

Proboszczowie zostali zobowiązani do troski o to, aby wierni przyjmowali sakrament **b i e r z m o w a n i a**. W tym celu duszpasterze ci powinni pouczać swoich parafian o pożytku płynącym z przyjęcia tego sakramentu, po uprzedniej spowiedzi.¹⁷

W odniesieniu do sakramentu **e u c h a r y s t i i** statuty zawierały normy dotyczące zarówno szafarza, jak i wiernych. W jednym z artykułów biskup przypomniał, iż kapłan odprawiający mszę św. powinien używać przepisanych postaci eucharystycznych, posługiwać się właściwymi szatami liturgicznymi oraz korzystać z ołtarza konsekrowanego. Obowiązuje go post eucharystyczny od pokarmów i napojów od północy, a przede wszystkim odpowiednia dyspozycja duchowa zakładająca wolność od wszelkiej zmazy sumienia. W przypadku poczucia winy, nawet gdyby nie chodziło o poważniejsze wykroczenie, przed mszą św. powinien się wypowiadać.¹⁸

Niedozwolone jest — pod sankcją zaciągnięcia nieprawidłowości — celebrowanie przez kapłana pozostającego w karze ekskomuniki lub suspensy, jak również w miejscach objętych karą interdyktu. Statut zakazywał poza tym odprawiania mszy św. w obecności osoby obłożonej karą ekskomuniki lub suspensy. Dwukrotne naruszenie tego zakazu, zwłaszcza świadome, powodowało zaciągnięcie przez celebransa takiej samej kary.¹⁹ Nie tylko natomiast mszy św., ale i żadnych innych czynności liturgicznych nie wolno było sprawować w kościele lub na cmentarzu zbezczeszczoneym przelaniem krwi, jeśli nie miała miejsca rekoncylacja.²⁰ Zakaz celebrowania odnosił się również do kapłana, który kogoś czynnie znieważył, nawet osobę świecką, tak długo, dopóki pojednany z tym, wobec kogo zawinił, nie uzyska abszolucji od kompetentnego przełożonego.²¹

Celebrans obowiązany był nie okazywać wiernym hostii przed konsekracją,²² wierni zaś podczas konsekracji powinni klęczeć.²³

Co 8 dni duszpasterz powinien dokonać renowacji postaci eucharystycz-

¹³ Art. 18. Zob. tamże.

¹⁴ Art. 19. Zob. tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Art. 58. Zob. tamże, s. 288.

¹⁷ Art. 20. Zob. tamże, s. 282.

¹⁸ Art. 27. Zob. tamże, s. 283—284.

¹⁹ Art. 29. Zob. tamże, s. 284.

²⁰ Art. 53. Zob. tamże, s. 287.

²¹ Art. 32. Zob. tamże, s. 285.

²² Art. 27. Zob. tamże, s. 284.

²³ Art. 57. Zob. tamże, s. 287.

nych, które mają być przechowywane w tabernakulum świątyni, utrzymanym w czystości, ozdobionym i dobrze zamkniętym.²⁴

W trosce o życie religijne diecezjan biskup polecał, aby duszpasterze pouczali swoich parafian o obowiązku udziału we mszy św. we wszystkie niedziele i święta oraz o obowiązku zachowania przepisanych postów.²⁵ Poza tym winni również przypominać wiernym o obowiązku przyjęcia komuni św. wielkanocnej poprzedzonej spowiedzią, pod karą ekskomunikacji i pozbawienia pogrzebu kościelnego.²⁶

Wspomniana wyżej zasada „ius parochiale” znalazła na synodzie zastosowanie w szczególny sposób *expressis verbis* — w odniesieniu do udzielania komunii św. Jeden z artykułów polecał proboszczom i wikariuszom udzielanie komunii św. godnie i powoli, tak aby uniknąć ewentualności przyjęcia jej przez obcych parafian lub ludzi duszpasterzowi nieznanym.²⁷

W przypadku zanoszenia komunii św. chorym kapłan obowiązany był pozostawić w tabernakulum inną hostię, uprzednio konsekrowaną, tak aby kłękających w kościele nie narażać na formę bałwochwalstwa. Niosąc Najświętszy Sakrament duszpasterz powinien zwrócić uwagę na cześć dla tego sakramentu przywdziewając komżę i stułę. Po zaopatrzeniu chorego był obowiązany natychmiast powrócić do kościoła, bez spożywania gdziekolwiek posiłku lub korzystania z noclegu.²⁸

Wszyscy proboszczowie zostali zobowiązani do corocznego przypominania parafianom o obowiązku przygotowania się i przystąpienia do sakramentu p o k u t y i przyjęcia komunii św. wielkanocnej.²⁹

Poza tym szereg norm zawartych w statutach odnosi się do spowiedników. Tak więc przede wszystkim biskup apeluje do kapłanów o znajomości prawd wiary oraz rezerwatów papieskich i biskupich, które powinni posiadać spisane.³⁰ Gdy udzielają rozgrzeszenia od ekskomunikacji w bliskiej okoliczności śmierci, powinni wówczas otrzymać od przyjaciół penitenta zapewnienie o tym, iż w przypadku poprawy stanu zdrowia chorego skłonią go do żalu i nadziei na przebaczenie.³¹ W stosunku do penitenta spowiednik obowiązany jest zachować właściwą roztropność, m.in. w nakładaniu pokuty. Poza okolicznościami, które wpływają na ciężar gatunkowy grzechów, nie powinni nigdy pytać o inne szczegóły, a zwłaszcza o nazwisko współnika grzechu. Natomiast są obowiązani starannie pytać o grzechy powszechnie występujące, do których należą: obżarstwo, nieczystość, chciwość, zabójstwo, krzywoprzysięstwo, kradzież i lichwa. Jeśli zaś dany grzech wymaga restytucji w przedmiocie dobrego imienia lub w dziedzinie materialnej, spowiednik winien przed udzieleniem abszolucji zdobyć pewność o dokonaniu takiej restytucji lub przynajmniej uzyskać ze strony penitenta jej poważną obietnicę. W przeciwnym wypadku nie wolno mu udzielić rozgrzeszenia. Kapłan spowiadający ma zwrócić szczególną uwagę na takie momenty, jak: pozostawianie penitenta w ekskomunice, niepłacenie

²⁴ Art. 26. Zob. tamże, s. 283.

²⁵ Art. 31. Zob. tamże, s. 284.

²⁶ Art. 21. Zob. tamże, s. 282.

²⁷ Art. 28. Zob. tamże, s. 284.

²⁸ Art. 26. Zob. tamże, s. 283.

²⁹ Art. 21. Zob. tamże, s. 282.

³⁰ Art. 23. Zob. tamże, s. 283.

³¹ Tamże.

dziesięciny, uzurpacja dóbr kościelnych. O tego rodzaju przestępstwa, wymagające z reguły restytucji, należy pytać.³²

Do szczególnie ciężkich wykroczeń, na które winien być uczulony spowiednik, statuty zaliczały krzywoprzysięstwo. W związku z tym wprowadzały nakaz — pod karą ekskomuniki — rozgrzeszania winnych krzywoprzysięstwa bez uprzedniego naprawienia przez nich szkód, jakie ponieśli inni wskutek wymienionego grzechu. Analogiczny zakaz abszolucji odniesiono także do tych, którzy przysięgali wprawdzie na prawdę, znaną jednak nie na podstawie wiedzy własnej, lecz tylko z przekazu innych osób.³³

Spowiednika obowiązywał strój, do którego biskup zaliczył komżę oraz stułę.³⁴ Ten sam artykuł nadmieniał, że kobiety należy spowiadać jedynie w miejscu widocznym dla innych, niedozwolona jest ich spowiedź w domach lub w zakrystii.³⁵

Dużą wagę prawodawca przywiązywał do sprawy tajemnicy spowiedzi kładąc ten obowiązek na sumienia spowiedników i deklarując jednocześnie, iż każde — popelnione słowem lub znakiem — naruszenie tego sekretu sakramentalnego ściąga na winnego karę depozycji, dożywotniego więzienia oraz ekskomuniki, stosownie do dyspozycji statutów prowincjonalnych.³⁶

Celem odpowiedniego przygotowania kapłanów do owocnego sprawowania sakramentu pokuty statuty polecały im zaopatrzenie się w direktorium Jana Polanci, a także w jedną z sum: Sylwestra, Angeli, Tabieny oraz w bullę „Coe-nae Domini” ułatwiającą dokładne poznanie rezerwatów Stolicy Apostolskiej.³⁷

Na proboszczów został nałożony obowiązek pouczenia wiernych w zakresie sakramentu *n a m a s z c z e n i a c h o r y c h*, tak aby przyjmowano go jako niosący pomoc zarówno dla duszy, jak i dla ciała. Duszpasterze powinni spieszyć chętnie do chorych biednych z posługą tego sakramentu nie czekając na wezwanie, gdyż ubodzy często obawiają się wzywać kapłana.³⁸

Sporo miejsca poświęcono sakramentowi *m a ł ż e ń s t w a*, inspirację stanowił tutaj przede wszystkim dekret soboru trydenckiego „Tametsi”.³⁹ Zwrócono więc uwagę duszpasterzy na słowa formuły zarówno zaręczyn, jak i małżeństwa, którą polecono stosować.⁴⁰ Proklamując wymieniony dekret Tridentinum biskup polecił proboszczom, aby pouczali wiernych o obowiązku zawierania małżeństw według przepisanej formy z wykluczeniem celebracji tajnej. Przed zawarciem zamierzonego związku małżeńskiego należy wygłosić — podczas trzech kolejnych dni świątecznych, podczas mszy św. uroczystej — zapowiedzi przedślubne. Obowiązek ten, nadmieniały statuty, spoczywa na proboszczu lub jego wikariuszu. Celem głoszenia zapowiedzi jest umożliwienie wykrycia ewentualnych przeszkód małżeńskich. Gdyby jednak w danym przypadku istniało podejrzenie, że wskutek zapowiedzi ktoś może złośliwie usiłować przeszkodzić w zawarciu planowanego związku, wówczas wolno poprzestać jedynie na jednej zapowiedzi lub nawet pominąć je zupełnie, byleby małżeń-

³² Art. 25. Zob. tamże.

³³ Art. 49. Zob. tamże, s. 286—287.

³⁴ Art. 22. Zob. tamże, s. 283.

³⁵ Tamże.

³⁶ Art. 24. Zob. tamże.

³⁷ Art. 8. Zob. tamże, s. 280.

³⁸ Art. 47—48. Zob. tamże, s. 286.

³⁹ Conc. Trid., sess. XXIV c. 1—10 de ref. matrim.

⁴⁰ Art. 45. Zob. J. Sawicki, Synody diecezji płockiej..., s. 286.

stwo zostało zawarte w obecności proboszcza oraz dwóch lub trzech świadków. Przed dopełnieniem jednak małżeństwa należy wówczas wygłosić zapowiedzi celem ewentualnego wykrycia przeszkód, chyba że — zdaniem ordynariusza — byłoby to zbędne.⁴¹ Przypomniano jednocześnie w innym artykule o sankcji nieważności małżeństwa zawieranego z pominięciem przepisanej przez sobór trydencki formy tzn. bez udziału proboszcza lub kapłana upoważnionego przez tegoż proboszcza lub ordynariusza oraz dwóch lub trzech świadków.⁴² Proboszcz lub inny kapłan, który asystowałby przy zawieraniu związku małżeńskiego bez przepisanej ilości świadków, a także świadkowie występujący bez udziału proboszcza lub kapłana upoważnionego podlegają karze arbitralnej ordynariusza. Taka sama sankcja ciąży wówczas i na małżonkach.⁴³

Małżonkom przypomniano o zakazie wspólnego zamieszkania przed przyjęciem błogosławieństwa kapłańskiego.⁴⁴

Stosując zasadę „ius parochiale” prawodawca diecezjalny, idąc i tutaj po myśli postanowień trydenckich, zakazywał proboszczom błogosławienia małżeństw osób nie należących do ich parafii bez zgody własnego proboszcza nupturientów. Przekroczenie tego zakazu ściągało na winnego sankcję karną suspensy 1. s. tak długo, dopóki nie uzyska abszolucji od ordynariusza miejsca proboszcza pominiętego. Ponadto winowajcę należało ukarać karą arbitralną.⁴⁵

Każdy proboszcz został zobowiązany do prowadzenia i przechowywania księgi zaślubionych, do której należało wpisywać nazwiska małżonków i świadków oraz datę i miejsce zawartego związku małżeńskiego.⁴⁶

Duszpasterze byli obowiązani pouczyć małżonków, aby przed zawarciem umowy małżeńskiej, a przynajmniej na trzy dni przed dopełnieniem związku, przystąpili do spowiedzi i komunii św. Poza tym winni często wyjaśniać i przypominać swoim wiernym przepisy wydawane przez sobór trydencki w przedmiocie zawierania małżeństwa.⁴⁷

Statuty wyjaśniały również przeszkodę pokrewieństwa duchowego powstającą wskutek chrztu i bierzmowania. Stwierdzały, że zachodzi ona pomiędzy rodzicami chrzestnymi a rodzicami naturalnymi ochrzczonego oraz pomiędzy udzielającym chrztu a ochrzczonym, a także pomiędzy udzielającym chrztu a rodzicami naturalnymi ochrzczonego.⁴⁸ Duszpasterze byli obowiązani wyjaśniać wiernym podstawy i zakres tej przeszkody.⁴⁹

Zwrócono także uwagę na przeszkodę małżeńską powinowactwa płynącą ze stosunku cielesnego pozamałżeńskiego wyjaśniając, iż sięga ona jedynie do drugiego stopnia włącznie.⁵⁰ Biskup polecił zwracanie uwagi kapłanów w przypadkach zawierania małżeństw przez włóczęgów.⁵¹ Przypomniał również, że czasy zakazane dla uroczystego błogosławienia małżeństw obejmują okres od

⁴¹ Art. 33. Zob. tamże, s. 285.

⁴² Art. 34. Zob. tamże.

⁴³ Art. 35. Zob. tamże.

⁴⁴ Art. 36. Zob. tamże.

⁴⁵ Art. 37. Zob. tamże.

⁴⁶ Art. 38. i art. 39. Zob. tamże.

⁴⁷ Art. 40. Zob. tamże.

⁴⁸ Art. 41. Zob. tamże, s. 286.

⁴⁹ Art. 19. Zob. tamże, s. 282.

⁵⁰ Art. 42. Zob. tamże, s. 286.

⁵¹ Art. 43. Zob. tamże.

adwentu do święta Trzech Króli oraz od środy popielcowej aż do oktawy Wielkanocnej włącznie.⁵²

W jednym z artykułów, tym razem wzorowanym na mandacie archidiacona Łukowskiego biskup polecił duszpasterzom, aby pouczali małżonków podczas spowiedzi o niekorzystaniu z praw małżeńskich w okresach menstruacji i porożeniu.⁵³

3. OCENA KRYTYCZNA

Wychodząc z założenia, iż dziedzina służby Bożej, realizowana przede wszystkim poprzez sprawowanie i przyjmowanie sakramentów świętych należy do szczególnie ważnych momentów w praktyce duszpasterskiej, prawodawca diecezjalny poświęcił jej wiele miejsca w swoim rozporządzeniu synodalnym. Wśród 74 artykułów obejmujących całość monitorium aż 34, a więc blisko połowa, dotyczy problematyki posługi sakramentów św.⁵⁴ Świadczy to, iż biskup wiązał dzieło odnowy trydenckiej w diecezji z tak ważnym odcinkiem życia religijnego.

Narzuca się jednak pytanie: czy artykuły z zakresu sakramentologii są oryginalnym dziełem rządzącej diecezji, czy też opierają się o inne źródła, a jeśli tak, to w jakiej mierze? Szczegółowa analiza źródłowa owego obszernego fragmentu monitorium wskazuje na to, iż biskup Wolski, a ściślej redaktorzy tego aktu prawnego posłużyli się gotowymi wzorcami. Wiodącym źródłem, do którego nawiązano w przedmiocie wszystkich z omówionych wyżej sakramentów św., z wyjątkiem małżeństwa, jest tutaj znany i rozpowszechniony w wielu diecezjach polskich zbiór Pawła z Łyczków, syna Sulisława archidiacona włocławskiego i pułtuskiego z 1487 r.⁵⁵ Przepisy tego archidiacona zostały szczególnie przyjęte w diecezji gnieźnieńskiej,⁵⁶ poznańskiej⁵⁷ i krakowskiej.⁵⁸ Stanowiły one wzór nawet przy redakcji statutów synodu prowincjonalnego w Łęczycy w 1503 r.⁵⁹

Znaczna część artykułów z omawianej dziedziny — z wyjątkiem sakramentu małżeństwa — została przyjęta przez redaktorów płockich w dosłownym lub niemal dosłownym brzmieniu wymienionego wyżej źródła przy czym chodzi tutaj o jego wersję gnieźnieńską, pochodzącą — w formie tzw. mandatu — od archidiacona Jana Łukowskiego z 1488 r.⁶⁰ Z uwagi na to, że rękopiśmienny

⁵² Art. 44. Zob. tamże.

⁵³ Art. 46. Zob. tamże.

⁵⁴ Są to artykuły: 16—48.

⁵⁵ Z. Chodyński, Statuta synodalia diocesis Wladislaviensis et Pomeraniae Varsoviae, 1890, s. 22—26.

⁵⁶ Rękopis Biblioteki Jagiellońskiej n. 228, k. 549—553.

⁵⁷ J. Sawicki, Najdawniejsze statuty synodalne diecezji chełmskiej z XV wieku. W: Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, t. 4, Lublin 1948, s. 39—40.

⁵⁸ T. Glemma, Wizytacje diecezji krakowskiej z lat 1510—1570, „Nasza Przeszłość” 1/1946/ s. 81—87.

⁵⁹ Zob. Statuta sinodi provincialis, Lanciciae 21 ianuarii 1503 a. celebrate. W: H. Rybus, Królewicz kardynał Fryderyk Jagiellończyk jako biskup krakowski i arcybiskup gnieźnieński, Warszawa 1935, s. 215—227.

⁶⁰ J. Sawicki, Synody diecezji płockiej..., s. 112.

tekst mandatu Łukowskiego nie posiada artykułów numerowanych, w porównaniach można posłużyć się także wersją statutów prowincjonalnych łączyckich z 21 I 1503 r., posiadającą artykuły numerowane. Zachodzi przy tym daleko idąca zgodność tej wersji z tekstem samego mandatu.⁶¹

A oto w jakiej mierze statuty płockie czerpią z ich pierwowzoru:

1) art. 16, nakazujący proboszczom i wikariuszom szafowanie sakramentów św. bez wymagania opłat, pozostaje niemal dosłownym powtórzeniem normy zawartej w art. 11 mandatu Łukowskiego;⁶²

2) art. 17, poświęcony sprawie chrztu w niebezpieczeństwie śmierci, jest powtórzeniem pierwszego zdania z art. 12 pierwowzoru;⁶³

3) art. 18 w przedmiocie ilości rodziców chrzestnych nawiązuje do art. 13 statutów archidiakańskich,⁶⁴ chociaż wprowadza modyfikacje podyktowane uchwałami soboru trydenckiego;⁶⁵

4) art. 19 w swoim fragmencie przytacza ostatnią część dyspozycji art. 13 mandatu w sprawie zakazu udzielania chrztu w domach;⁶⁶

5) art. 20 nawiązuje do art. 27 statutów Łukowskiego w sprawie troski proboszczów o przyjmowanie przez parafian sakramentu bierzmowania;⁶⁷

6) art. 21 w sprawie komunii św. wielkanocnej przytacza fragment dyspozycji zawartej w art. 8 mandatu;⁶⁸

7) art. 22 jest niemal dosłownym powtórzeniem art. 19 mandatu w przedmiocie miejsca spowiadania kobiet;⁶⁹

8) art. 23 stanowi z kolei powtórzenie — z drobnymi zmianami — art. 26 pierwowzoru w sprawie udzielania abszolucji od ekskomuniki w niebezpieczeństwie śmierci;⁷⁰

9) art. 24, dotyczący tajemnicy spowiedzi, jest niemal werbalnym przytoczeniem końcowej dyspozycji art. 34 mandatu archidiacona;⁷¹

10) art. 25 w swojej pierwszej części dotyczącej spowiedzi powtarza dokładnie sformułowanie art. 37 mandatu;⁷²

11) art. 26 jest znów niemal dosłownym przytoczeniem tekstu art. 2 pierwowzoru w sprawie renowacji postaci eucharystycznych oraz zanoszenia eucharystii chorym;⁷³

12) art. 27, przepisujący wymogi dla celebransa mszy św. stanowi powtórzenie art. 34 mandatu;⁷⁴

⁶¹ Zob. tamże.

⁶² Artykuł ten odpowiada art. 12 statutów łączyckich. Zob. Statuta sinodi provincialis..., s. 220.

⁶³ Odpowiada on art. 13 statutów łączyckich. Zob. tamże.

⁶⁴ Odpowiada on art. 14 statutów łączyckich. Zob. tamże, s. 221.

⁶⁵ Conc. Trid. sess. XXIV c. 2 de ref. matrim.

⁶⁶ Odpowiada to art. 14 statutów łączyckich. Zob. Statuta sinodi provincialis..., s. 221.

⁶⁷ Tamże, s. 223.

⁶⁸ Odpowiada on art. 10 statutów łączyckich. Zob. tamże, s. 219.

⁶⁹ Tamże, s. 222.

⁷⁰ Tamże, s. 223.

⁷¹ Odpowiada on art. 38 statutów łączyckich. Zob. tamże, s. 224.

⁷² Odpowiada on art. 41 statutów łączyckich. Zob. tamże, s. 225.

⁷³ Tamże, s. 217.

⁷⁴ Odpowiada on art. 37—38 statutów łączyckich. Zob. tamże, s. 224.

13) art. 29, traktujący o celebriansie będącym w karach kościelnych, podaje niemal bez zmian dyspozycję w ujęciu art. 22 statut Łukowskiego;⁷⁵

14) art. 30, traktujący o dyspozycji kapłana sprawującego sakramenty św., stanowi powtórzenie art. 30—31 mandatu archidiacona;⁷⁶

15) art. 31 powtarza — w nieco rozbudowanej wersji — brzmienie art. 32 mandatu w sprawie obowiązku wiernych uczestniczenia we mszy św. i przyjmowania sakramentów św.;⁷⁷

16) art. 32, wspominający o zakazie odprawiania mszy św. przez kapłana w wypadku znieważenia laika, stanowi wierne powtórzenie art. 29 mandatu;⁷⁸

17) art. 45, poświęcony formule stosowanej podczas zaręczyn i zawierania małżeństwa, jest przytoczeniem — z drobnymi poprawkami — art. 16 pierwotnego wzoru;⁷⁹

18) art. 46 został zaczerpnięty niemal w dosłownym brzmieniu z art. 36 mandatu w przedmiocie korzystania z małżeństwa, a także w sprawie udzielania sakramentów św.;⁸⁰

19) art. 49 jest dosłownym przytoczeniem dyspozycji art. 17 statutów Łukowskiego i odnosi się do zakazu udzielania rozgrzeszenia krzywoprzysięcom;⁸¹

20) art. 53 powtarza bez zmian treść art. 21 mandatu w sprawie zakazu celebracji w kościele i na cmentarzu mszy św. w przypadkach zbezczeszczenia;⁸²

21) art. 57, z drobnymi przeróbkami tekstowymi, przytacza dyspozycję art. 27 mandatu w sprawie klękania wiernych na podniesienie;⁸³

22) art. 58 w sprawie błogosławienia niewiast po ślubie, powtarza sformułowanie art. 28 statutów archidiacona;⁸⁴

Wpływ więc mandatu Jana Łukowskiego na statuty płockie jest, jak widać, bardzo znaczny. Poza tym, gdy chodzi o sakrament małżeństwa, monitorium Wolskiego obficie czerpie z dekretów soboru trydenckiego stanowiąc tutaj — należy to podkreślić — pierwszą próbę recepcji Tridentinum w tym względzie na terenie diecezji płockiej. Inspiracja soboru trydenckiego jest tutaj zupełnie zrozumiała w kontekście synodu odbywanego właśnie u progu doby potrydenckiej.

Zależność artykułów płockich od postanowień trydenckich kształtuje się następująco:

1) art. 33, odnoszący się do zakazu zawierania małżeństw tajnych oraz nakazu głoszenia zapowiedzi przedślubnych, stanowi nieznaczną przeróbkę fragmentu rozdz. 1 soborowego dekretu „Tametsi”;⁸⁵

2) art. 34 na temat sankcji nieważności małżeństwa zawartego z pominię-

⁷⁵ Tamże, s. 222.

⁷⁶ Odpowiada on art. 31—32 statutów łęczyckich. Zob. tamże, s. 223.

⁷⁷ Odpowiada on art. 33—34 statutów łęczyckich. Zob. tamże, s. 224.

⁷⁸ Odpowiada on art. 30 statutów łęczyckich. Zob. tamże, s. 223.

⁷⁹ Tamże, s. 221.

⁸⁰ Odpowiada on art. 40 statutów łęczyckich. Zob. tamże, s. 224—225.

⁸¹ Tamże, s. 221—222.

⁸² Tamże, s. 222.

⁸³ Odpowiada on art. 28 statutów łęczyckich. Zob. tamże.

⁸⁴ Odpowiada on art. 29 statutów łęczyckich. Zob. tamże.

⁸⁵ Conc. Trid. sess. XXIV c. 1 de ref. matrim.

ciem przepisanej formy, posługuje się zwrotem zaczerpniętym z innego fragmentu tego samego rozdziału wymienionego dekretu soborowego;⁸⁶

3) art. 35 deklarujący sankcję karną za udział w celebracji małżeństwa bez udziału kapłana lub przepisanej ilości świadków, nawiązuje do odnośnego fragmentu tegoż rozdziału;⁸⁷

4) art. 36 czerpie z innego jeszcze fragmentu tego samego źródła, gdy mówi o zakazie zamieszkania w jednym domu przed małżeńskim błogosławieństwem kapłana;⁸⁸

5) art. 37, zakazujący błogosławienia małżeństw, kapłanom nie posiadającym na to zgody proboszczów nupturientów, nawiązuje do sformułowania trydenckiego, zawartego w tym samym rozdziale dekretu „Tametsi”;⁸⁹

6) art. 38, polecając proboszczom prowadzenie księgi zaślubionych, przytacza — z bardzo drobnymi zmianami — tekst soborowy, zamieszczony również w rozdz. 1 dekretu;⁹⁰

7) art. 39, polecający nupturientom spowiedź i komunię św. przed ślubem, podaje w nieco zmienionej, gdy chodzi o sformułowanie, wersji inny fragment tego samego rozdziału dekretu;⁹¹

8) art. 40, nakładający na proboszczów obowiązek wyjaśniania wiernym przepisów soboru trydenckiego w przedmiocie zawierania małżeństw, stanowi streszczenie końcowej dyspozycji rozdz. 1 dekretu;⁹²

9) art. 41, zakazujący zawieranie małżeństw z przeszkodą pokrewieństwa duchowego i wyjaśniający zakres tej przeszkody, jest zwięzłym streszczeniem rozdz. 2 dekretu „Tametsi”;⁹³

10) art. 42, zakazujący zawierania małżeństw z przeszkodą powinowactwa powstałej „ex fornicatione” oraz wyjaśniający jej zakres, stanowi z kolei streszczenie rozdz. 4 tegoż dekretu;⁹⁴

11) art. 43, polecający szczególne ograniczenia w błogosławieniu małżeństw włóczęgów, jest lapidarnym, ujętym w sześciu wyrazach streszczeniem dyspozycji rozdz. 7 wymienionego dekretu;⁹⁵

12) art. 44 traktujący o czasach zakazanych dla błogosławienia związków małżeńskich, stanowi skróconą wersję tekstu rozdz. 10 „Tametsi”;⁹⁶

Tak więc 12 artykułów płockich stanowi streszczenie niemal całego dekretu soborowego „Tametsi”. W większości jest to recepcja werbalna, na co wyżej zwrócono uwagę.

Ponadto, w jednym przypadku rozporządzenie synodalne nawiązuje w omawianej problematyce do statutów prowincjonalnych. W art. 28, normującym sposób udzielania komunii św., jakkolwiek brak wyraźnego powołania się na źródło, przytacza się de facto przepis wzięty ze statutów synodu piotrkowskie-

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Tamże.

⁹² Tamże.

⁹³ Conc. Trid. sess. XXIV c. 2 de ref. matrim.

⁹⁴ Conc. Trid. sess. XXIV c. 4 de ref. matrim.

⁹⁵ Conc. Trid. sess. XXIV c. 7 de ref. matrim.

⁹⁶ Conc. Trid. sess. XXIV c. 10 de ref. matrim.

go z 1556 r.⁹⁷ Wreszcie statuty prowincjonalne posłużyły w kilku przypadkach jako źródło drugorzędne dla artykułów płockich modyfikując i uzupełniając odnośnie normy zaczerpnięte z mandatu archidiakona Jana Łukowskiego jako ze źródła podstawowego.⁹⁸ Na uwagę więc zasługuje tutaj fakt, iż redaktorzy płockcy korzystając z pierwowzoru, jakim był ów mandat, uwzględnili jednocześnie normy prawa prowincjonalnego uzupełniając nimi te artykuły, w których należało to uczynić.

Statuty płockie w przedmiocie sakramentologii pozostają zatem kompilacją ułożoną w oparciu o średniowieczny mandat Jana Łukowskiego, dekrety soboru trydenckiego oraz statuty synodów prowincjonalnych. W redakcji widać ogromną zależność redaktorów od tekstów służących jako źródło. Upoważnia to do stwierdzenia, iż zanalizowany obszerny fragment monitorium został przejęty dość sztucznie, bez uwzględnienia w pełni warunków i potrzeb diecezjalnych. Trudno więc mówić o oryginalnej twórczości ustawodawczej Wolskiego w tym względzie. Tym samym nie można ocenić owego tworu jako wnoszącego materiał oryginalny do ustawodawstwa kanonistycznego.

Synodalne dzieło Wolskiego — na przebadanym odcinku — znamionuje pewien pośpiech, spowodowany okolicznością nadchodzącego terminu synodu prowincjonalnego, zwołanego do Piotrkowa na 2 X 1589 r. Biskup chciał zapewne wykazać się wykonaniem choćby najważniejszych, jego zdaniem, poleceń poprzedniego synodu prowincjonalnego z 1577 r., zwracających uwagę na przeprowadzenie w diecezjach recepcji uchwał trydenckich. Stąd w sakramentologii Wolskiego znalazło odbicie nowe prawo małżeńskie, zawarte w dekrecie „Tametsi”.

Pośpiech i brak wysiłku twórczego nie wpłynęły ujemnie na samą systematykę materiału, natomiast odbiły się niekorzystnie, gdy chodzi o kompozycję wielu artykułów. Niektóre z nich bowiem nie są tematycznie jednolite zawierając przepisy różnorodne, łącząc niekiedy materie odległe od siebie w sposób zupełnie mechaniczny. Tak np. w art. (20), po nakazie skierowanym do proboszczów, dotyczącym skłonięcia wiernych do przyjmowania sakramentu bierzmowania, pojawia się polecenie pouczenia parafian dorosłych i dzieci w zakresie podstawowych prawd wiary.⁹⁹ W art. (26), wśród przepisów na temat udziału wiernych we mszy św. niedzielnej pojawia się dyspozycja w sprawie kościoła i pogrzebu.¹⁰⁰

Prowizoryczność, dorywczość i pośpiech w przygotowaniu rozporządzenia

⁹⁷ Chodzi tutaj o końcowy fragment art. 9 „De custodia Eucharistiae et illius collatione”. Artykuł ten został następnie włączony do zbioru Karnkowskiego i najprawdopodobniej tą właśnie drogą nastąpiła recepcja owego fragmentu do statutów płockich. Zob. Constitutiones synodorum metropolitanae ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad annum MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanisłai Karnkowski [...] Cracoviae 1579, s. 101 v.; Zob. J. Sawicki, Synody diecezji płockiej..., s. 115.

⁹⁸ W art. 8, w jego końcowym fragmencie, w przedmiocie podręczników dla spowiedników, znalazło się końcowe zdanie rozdz. 29 statutów piotrkowskich z 1577 r. Natomiast dla końcowego zdania tego samego artykułu na temat przyswojenia przez spowiedników treści bulli „Coenae Domini” inspirację stanowi rozdz. 23 tychże statutów prowincjonalnych. Zob. J. Sawicki, Synody diecezji płockiej..., s. 121—122.

⁹⁹ Zob. tamże, s. 282.

¹⁰⁰ Zob. tamże, s. 284.

